DOI: 10.19195/0137-1150.168.34

Data przesłania artykułu: 27.09.2017

Data akceptacji artykułu: 30.11.2017

SLAVICA VASILJEVIĆ ILIĆ

Univerzitet u Banjoj Luci, Bośnia i Hercegovina

Љепота умирања – визија раја (однос према смрти у средњовјековној српској литератури)

Искусан је онај који сваки дан са сигурношћу очекује смрт, а свет онај који је у сваком тренутку жели ¹.

Једна од великих тема средњег вијека је смрт. Стари завјет учи да се смрт јавља због човјекова гријеха, а посебно прародитељског гријеха, и само ријетки, попут Илије, нису умрли. Већ тамо се страх од смрти замјењује вјером и надом у духовни живот после смрти: „Смрт је грешникова зла“ (Пс 32/22), каже Свето писмо, а за побожне и свете она је „прелаз од молитава сред животног метежа ка ненарушивом спокојству, од непрекидних страдања ка непрекидном и бесконачном блаженству, прелазак са земље на небо и сједињење са безбројним бројем анђела и светих људи“². Мисао о смрти, према Лествичнику (или *Житију Светог Антонија*), мора да буде присутна сваког часа у мислима монаха. Уколико постоји страх од ње, то је знак неокајаних гријехова и непослушности.

Својом смрћу Исус је победио смрт. Иако будући светитељи благодатошћу Св. Духа на разне начине још за живота антиципирају, али и партиципирају љепоту, вјечни живот кроз духовне насладе, он се открива посебно досљедно у часу преласка, односно смрти. Сам чин смрти, по Ми-

¹ Ј. Лествичник, *Лествица*, Линц 1997, с. 94.

² Св. Игнатије Брјанчанинов, *Енциклопедија православног духовног живота према делима Светитеља Игнатија (Бранчанинова)*, Београд 2005, с. 480.

лораду Лазићу, „[...] постаје она религиозна божанска искра која разгорева целу једну естетичку доживљајну сферу васкрсења из мртвих“³.

О естетско-етичким појавама везаним за умирање и значењу смрти у косовским списима о кнезу Лазару писао је Ђорђе Трифуновић⁴. Трифуновић пише о утицају дјела Псеудо-Дионисија Ареопагита на култне списе о кнезу Лазару. Миодраг Лазић у књигама *Православна естетика Стефана Првовенчаног*, *Естетика Доментијанових житија* и *Српска естетика аскетизма*, између осталих тема, говори и о теми последњих часова јунака житија, те представљање посматра кроз естетску призму. Смрт у житијима има позитивно онтолошко одређење јер семантички значи „прелаз“ и омогућава даљи „[...] мистични раст у Богу. Посебно је динамичан и естетичан у агиолошком схватању и веровању“⁵. Даница Поповић, пишући о српском владарском гробу, помиње и последње часове живота светитеља које прате анђели и радост⁶. Смиља Марјановић Душанић⁷ даје низ драгоцјених запажања о смрти светитеља, обухватајући различите књижевне жанрове и ликовне представе. Она наводи да је у средњем вијеку смрт била јавни чин који је пратио низ церемонија, био је то увијек најављен чин, веома близак свакоме јер је био свеprisутан. Она издваја као подврсте: смрт владара, монаха, мученика, те смрт у боју и насилну смрт. Све ове смрти се разликују опет од смрти лаика. На Западу су постојали уџбеници за лијепо умирање (*atres bene moriendi*), о чему је, између осталих, писао и Жан Делимо⁸. Изабела Лис⁹ указује на заокруженост сцена умирања, које се могу сматрати као аутономне и самосталне јединице. Ово је само дио обимне литературе која је детаљно наведена у горе поменутих радовима.

Средњовјековни човјек мисли у сликама, па сликовито представља последње часове живота и смрт. Пажљиво и пластично се сликала смрт јер је на тај чин требало да се, кроз препознатљиве топосе и симболе, пренесе и дидактичка порука, дјелује гносеолошки. Како је највиши степен сазнања

³ М. М. Лазић, *Естетика Доментијанових житија*, Подгорица 1997, с. 117.

⁴ Ђ. Трифуновић, *Смрт и лепота у српским средњовековним списима о кнезу Лазару у Косовском боју*, [у:] Група аутора, *Манастир Раваница – споменица о шестој стогодишњици 1381–1981*, Београд 1981, с. 135–142.

⁵ М. Лазић, *Естетика Доментијанових...*, с. 126.

⁶ Д. Поповић, *Српски владарски гроб у средњем веку*, Београд 1992, с. 167.

⁷ С. Марјановић Душанић, *Смрт и светост*, [у:] *Приватни живот у српским земљама средњег века*, прир. С. Марјановић Душанић и Д. Поповић, Београд 2004, с. 586–615.

⁸ Ž. Delimo, *Greh i strah I, Stvaranje osećanja krivice na Zapadu od XIV do XVIII veka*, prev. Z. Stojanović, Novi Sad 1986, с. 88. Аутор издваја Качагуера (Cacciaguerra), Коленучову (Collenuccio) пјесму *Canzone alla Morte*, Еразма и др.

⁹ I. Lis, *Функције и промене књижевних врста на примеру српске средњовековне сцене смрти – одређене житијне јединице*, „Научни састанак слависта у Вукове дане“ 29/2, Београд 2000, с. 83–92.

емоционално-естетско сазнање¹⁰, смрти је у канонским дјелима посвећена пажња. У овим нарацијама је препознатљива антиномија, парадокс, симболи као универзална форма средњовјековног мишљења која не поистовјећује предмет и смисао нити их дијели, већ пружа и једно и друго, „несливено и нераздијелено“¹¹. Али како тај вјечни живот није видљив обичном оку, требало је симболима и знацима посљедњег часа учинити да она благодат која светитеље очекује постане видљива и свјетовним људима и да им се представи на разумљив начин.

Своје излагање ћемо ограничити само на описе смрти и тренутака прије смрти, док остале знаке светитељства изостављамо. Желимо да покажемо које су то конкретне слике старе српске књижевности којима се слика и наговјештава вјечно и онострано, како се чин преласка слика прихватљивим и пожељним уколико се човјек истински побожним животом за њу припремао. Цијели живот светитеља јесте пењање љествицом стицања вјечног живота, уподобљење Исусу Христу, а смрт његова кулминација.

Најава преласка

У богословском учењу Св. Саве налазимо да је човјек својом боголикошћу предодређен на вјечни живот јер Христ је човјековољубац. Дар прозорљивости један је од знакова божје милости и добијају га малобројни. У најави смрти увијек су сплетене и слике оностраног, а чин саборности чини смрт свечаним тренутком – празником, те има позитивне конотације. Саборни тренутак је смрт Св. Симеона, али и антиципација: „Ево, већ приспе време растанка нашега [...] Јер ако се овде растајемо, тамо ћемо се опет састати, где више нема растанка“¹². Стефан Првовјенчани о оцу свједочи: „Ево напред стоји Христос невидљиво и зове ме [...] Јер ево се већ приближавају слуге Господа Бога мога и силни војници, и глас њихов и песме њихове чују уши моје!“¹³ Доментијан каже да Симеон: „[...] разуме Духом светим излазак из овога света [...] приближавају се војске небеског цара“¹⁴. Монах Сава је кратко боловао прије смрти и: „[...] прилежно прозре Духом Светим, и разумеде позив љубитеља свога, који је много година и дана чекао, хотећи се преселити у пренебесна села, хотећи

¹⁰ В. Бичков, *Византијска естетика, теоријски проблеми*, прев. Д. М. Калезић, Београд 1989, с. 64, 83.

¹¹ С. С. Аверинцев, *Поетика рановизантијске књижевности*, прев. Д. Недељковић и М. Момчиловић, Београд 1982, с. 243.

¹² Св. Сава, *Сабрана дела*, прир. и прев. Т. Јовановић, Београд 1998, с. 179, 177. О саборном тренутку говори се код краља Драгутина, Јевстатија.

¹³ Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, предговор, прев. и коментари Љ. Јухас Георгиевска, Београд 1999, с. 69.

¹⁴ Доментијан, *Живот Светога Саве и Живот Светога Симеона*, едиција Стара српска књижевност у 24 књ., књ. 4, Београд 1988, с. 294.

видети жељенога и гоњенога постићи, и са њиме бити у једињењу без краја у векове, амин“¹⁵. Теодосије истиче да Сава „прозре да га Бог зове к себи“ и жељу да у тишини преда дух свој Господу. Смрт је најављена и краљици Јелени, крају Драгутину, краљу Милутину.

Св. архиепископ Арсеније¹⁶ је три године боловао прије смрти и, за разлику од претходних житија, код њега у самртном часу наилазимо на страх или подозрење, сумњу у исправни пут свога живота, али сумње одагнава Бог, који му шаље три анђела у лику младића да му најаве смрт¹⁷. Отјелотворена појава гласа о смрти у старој српској књижевности овдје је једини пут забиљежена. Послије кратког разговора, они су отишли, а Арсеније предаје *дух свој Господу*.

Нека од житија Данилова зборника су веома кратка па се и опис смрти своди на констатацију. Док код Данила Другог још постоје неки мотиви (најава и свијетло лице за Јелену, Милутина, код Јевстатија осмијех на лицу, али изостаје визија онострaног), Данилов Ученик¹⁸, иако има и опширна житија, не поклања већу пажњу часу умирања, само га констатује. Можда је томе разлог литургијска реформа, коју је подстакла појава стиховних пролога почетком XIV в., а која је довела до промјене садржине житија, те промјене обрасца – топоса умирања. Други разлог је, претпостављамо, да је установљена схема учитавана у нова дјела иако је формално у тексту није било. Прије свега, прихватањем светости родоначелника Св. Симеона није било потребно додатно наглашавање овим топосима светости његових потомака. Када у сљедећем периоду добијемо два нова мученика и култне списе њима посвећене, о саборности и ставу према смрти говори се на нов начин: Св. Стефан Дечански најаву смрти преко Св. Николе дочекује са хвалом: „О добре вести! Уставши из сна, сузама радост мешаше, и себе бацивши на земљу, благодараше Бога“¹⁹. Он се, иако зна да син спрема завјеру против њега, препустио да се на њему врши божја промисао, не чинећи ништа да би смрт избјегао. Према запажањима Ђорђа Трифуновића, кнез Лазар својом смрћу предводи велики сабор мученика (војника) који су побиједили смрт и прешли у Вишњи Јерусалим. Аутор подвлачи значење ријечи „добро“ у смислу „лијепо“, чиме се истиче – наглашава естетска димензија смрти: „Ареопагитово одређивање лепог и као предмета љубави чини, у ствари, духовну потку свих култних списа [...] Смрт кроз љубав одређује и повезује

¹⁵ *Ibidem*, с. 221.

¹⁶ Овај страх од самртног часа налазимо и у житију краља Драгутина и краљице Јелене, што представља такође опште мјесто везано за покајнике.

¹⁷ Данило Други, *Животи краљева и архиепископа српских, Службе*, едиција Стара српска књижевност у 24 књ., књига 6, Београд 1988, с. 171.

¹⁸ *Данилови настављачи, Данилов ученик, други настављачи Даниловог зборника*, прир. Г. М. Данијел, едиција Стара српска књижевност у 24 књ., књ. 7, Београд 1989.

¹⁹ Г. Цамблaк, *Књижевни рад у Србији*, прир. Д. Петровић, Стара књижевност у 24 књ., књ. 12, Београд 1989, с. 72.

етичку и естетичку страну чина страдања²⁰. „Лијепо“ и „добро“ постају синоними јер „лијепо“ из естетске категорије прелази у етичку. Страдање и смрт су у овим култним списима изашли из свога историјског оквира и „[...] оставили нам непролазне етичко-естетичке вредности“²¹. За разлику од њега, Стефан Дечански је убијен у тамници сам, а кнез Владимир²², иако мученик, нема овакав позитиван став према смрти.

Прелазак

Симболика свјетлости у старој српској умјетности, па и књижевности, има неколико манифестација. Прва је да се унутрашња љепота и доброта човјека манифестује и на његовом спољашњем изгледу (карактеристично за Исток). Зато се лице умирућих готово редовно описује као сијајуће. Друга је свјетлост која се појављује приликом транслације, а означава нематеријалну свјетлост онога свијета. Њу, сем свјетла, оличавају и нематеријална бића – анђели, херувими. Трећа манифестација отвореног пута небо–земља јесте радост, весеље које се излива на присутне.

Сава дискретно наговјештава појаву божанског виђења приликом смрти Св. Симеона када пита шта то отац види, што је знак светитељства, а изричито свједочи о просвијетљеном лицу и појању светих пјесама на самртној постели. О виђењу свједоче и они који су обишли тијело умрлог²³. Код Првовјенчаног, Симеон је смирен и наређује да почну надгробна појања: „И наједном би шум, као да се подиже место на коме беху. И гле, песма анђеоска, невидљиво [...]. А Триблажени појаше са њима, наочиглед свима. И тада предаде дух свој славно у руке Господње. И беше лице његово насмешено, имајући на себи неизрециви изглед“²⁴.

Као знак да смрт светитеља није крај, обавезна је свјетлосна симболика лица, која показује унутрашњу љепоту јунака, а као потврда светости дат је и збор анђела који су га пренијели у вјечни живот. Доментијан, који преузима многе странице од Првовјенчаног, уводи незнатне измјене у опис Симеонове смрти. Он о њој говори у два наврата (у житију Св. Саве и у житију Св. Симеона), те тако имамо пет описа смрти Св. Симеона. Доментијан обраћа пажњу на безимену светогорску братију која је присутна у часу умирања Симеонова и приказује њихове осјећаје. У тренутку када се чује шум:

И благословом светога Оца небеског приспе Дух свети са небесним силама хвалећи и појући богохвалну песму: (ПС 148, 1–2) [...] а свети и преподобни отац наш

²⁰ Ђ. Трифуновић, *Смрт и лепота...*, с. 138.

²¹ *Ibidem*, с. 141.

²² *Љетопис попа Дукљанина*, Предговор, попутни текстови и прев. др С. Мијушковић, едиција Стара српска књижевност у 24 књ., књ. 1, Београд 1988.

²³ Сава свједочи и о другим знацима светости послје смрти: повећавању броја монаха Хиландара, цијелим моштима, њиховом преносу.

²⁴ Стефан Првовјенчани, *Сабрана дела...*, с. 71.

отпеваше им, подобећи се бестелесној природи херувимској, упућујући братију своју, сабор светих, да с њим славе. И подигавши своје преподобне и свете руке ка вишњем добротвору својему, и са анђелима на земљи појући Богу свију небесну песму на земљи, и тако се престаји од нас, и свети дух свој предаде у руке своме многожељеноме Господу и пречистој његовој Матери, коју вазљуби, и с миром отиде од нас, радујући се о Богу Спасу својем коме послужи. И просветли се лице његово као у старини великом богољупцу Мојсеју, имајући на себи некакав неисказан лик²⁵.

Теодосије је и понесенији, гомилањем епитета као да настоји згуснути израз и подићи слушаоца у небеске висине.

И одмах у последњој старости изненада младићки са одра устаде, и као да је чекао да дођу неки благородни и љубљени и светли и високи од цара, веселом душом, светлим и светим анђеоским образом украсивши се [...] И разведри му се лице, и весело гледаше ка пречистој икони Христовој и пречистој његовој Матери [...] И тако су сви разумели да је преподобни и на крају живота са анђелима појао анђеоску песму [...] Ведро гледајући на икону Христову, изгледаше као да душу предлаже у руке његове. И гле, као неким добромирисним ароматима ваздух се испуни тако да су се сви који су ту стојали дивили необичниом и неисказаном таквом благоухању. И тако слатко у Господу усни свети старац, предавши душу своју Христу Богу, кога изнад свега заволе²⁶.

Теодосије, за разлику од претходника, говори о миомирису око одра Симеона већ за његове смрти, и инсистира на радости, а не на свјетлости. Сваки од аутора житија додао је неку појединост и заокружио причу о првом светитељу.

Доментијан о Савиној смрти говори кроз развијено молитвено обраћање које се завршава како слиједи: „[...] изиђе његова света душа, и не остави своје матице, но се прилепи [истакла С. В. И.] Господу“²⁷, не говорећи о сијању директно, али су ту зато анђели, који примају душу. Теодосије Савину смрт кратко описује:

И одмах као да су га посетили неки из давнине мили другови, био је весео духом, а овим весељем потврђиваше се долазак анђела Божијих к њему и показа се неисказано светао у лицу, чиме доказиваше чистоту душе своје. И тако, до краја својега благодарећи Богу, у руке његове предаде душу своју²⁸.

Теодосије као да, последице низа чуда и похвала током живота, нема потребе да нагласи и час смрти. Она је без кићења и реторичности, једноставна и „скромна“, како је описан и Св. Сава²⁹. Вршњак Св. Саве и подвижник,

²⁵ Доментијан, *Живот Светога...*, с. 295–296.

²⁶ Теодосије, *Житија*, прир. Д. Богдановић, данашња језичка редакција Л. Мирковић, едиција Стара српска књижевност у 24 књ., књ. 5, Београд 1988, с. 143–144.

²⁷ Доментијан, *Сабрана дела...*, с. 223.

²⁸ Теодосије, *Житија...*, с. 249.

²⁹ Урошева смрт се не описује, већ само констатује из даљине, слично смрти Стефана Дечанског. Данило Други је уснио с миром, али и Сава Други, Данило Први, Јаков, Јевстатије Други, Сава Трећи – веселећи се, Никодим – радујући се, и на висинама настани се са зборовима анђела и арханђела (Данилови настављачи, 1989). За архиепископа Јоаникија се кратко каже да, пошто се повукао са престола, после мало времена пређе из

аскета Петар Коришки је послјије причешћа, молитве и благослова, усамљен предао свој дух. Његови ученици само су са удаљеног мјеста видјели свјетлост и чули пјесму анђела³⁰.

У култним списима о кнезу Лазару симболика свјетлости се јавља на нов начин. Можда зато што му је глава одсјечена не говори се о сјају лица. Издвајамо само неке описе: Раваничанин Трећи: „Као што сунце са истока излази, тако и душа праведног, тело оставивши, чисте савести сија светла“³¹. Непознати писац за Лазара каже: „као звезда са запада на исток сија (...) Лазар сјајем све звезде засени“³². Свјетлосна симболика се појављује и код Св. кнеза Владимира послјије смрти, док Цамблак за смрт Стефана Дечанског каже „но као да неко сунце под земљу зађе“³³.

Онострано – слике раја

Неколико слика наши аутори посвећују и небеском царству, па су, осим већ поменуте свјетлости, Творца, зборова небеских бића (анђела, херувима), ту и слике рајске ливаде, пренебеска села или двора (у зависности од укуса и маште аутора), али и трпезе са јелом и пићем. Чини нам се да је управо када се ради о вјечном животу највише дошла до израза духовна наслада (сазерцање) иако није небитно да се у књижевним дјелима помиње и чулна наслада. Слика раја се појављује и на студеничком рељефу и минијатурама Хиландарског четворојеванђеља³⁴.

Стефан Првовјенчани припрема сцену смрти Симеонове, користећи стил плетенија словес, као Господњи наум који:

[...] желећи да најбоље преведе триблаженог старца; да му да оправдање своје за труд, и да га призове к тајној трпези и да га напоји с бесмртног извора, и да га настани на хладном месту оне ливаде [...] И желећи да овога објави као небеског човека и земаљског анђела, потруди своју неизрециву милост лествицу припреми за узлажење преподобнога³⁵.

Већ сам избор ријечи сугерише светитељску смрт, што се потврђује и описом посљедњих тренутака. Код Доментијана Сава прије Симеонове смрти види даром прозорљивости небеска бића: „[...] и видим безбројне

овога живота у блажени и вечни живот, и прими вечну славу и почаст од Христа (Данило Други, *Животи краљева...*, с. 191).

³⁰ Теодосије, *Житија...*, с. 286. Свијетло лице појављује се код Св. краљице Јелене и Милутина, код Јевстатија осмијех на лицу, и ту се списак завршава.

³¹ Т. Јовановић, *Стара српска књижевност – хрестоматија*, Београд-Крагујевац 2000, с. 72.

³² *Ibidem*, с. 99, 100.

³³ Г. Цамблак, *Књижевни рад...*, с. 72.

³⁴ С. Радојчић, *Хиландарска повеља Стефана Првовенчаног и мотив раја у српском минијатурном сликарству*, [у:] *idem*, *Узори и дела старих српских уметника*, Београд 1975, с. 40.

³⁵ С. Првовенчани, *Сабрана дела...*, с. 67, 69.

силе небеске гдје стоје око тебе, и видим твоје боголепије с њима, и где се селиш од нас ка вишњему љубитељу твојему Христу, и видим те где по други пут остављаш земно земљи[...]“³⁶. Затим Доментијан каже да Господ Симеонову пресветлу душу:

Уведе је у небесни покој и у светла места, и у рајске обитељи, у станове праведних, у бесконачна добра, спремљена од почетка света, и од самога Господа заштићена од оних који га љубе, и све обећано му дарива, и живот вечни који не свршава на векове³⁷.

Сава моли за смрт користећи псаламске цитате. Најаву светитељства имамо кроз „неки глас“ који откива вјечни живот, али и опис преласка у вјечност:

Ево зове те Дух Свети; дођи, усни и почини, да примиш моје награде обећане теби и свима који те љубе, вечна блага која око не види, ни ухо не чу [...] и ради тога с љубављу ћеш се настанити у пренебесним селима, где пресветла светлост сија, а по којиште твоје ублажено ти је и украшено различитим лепотама твојих трудова. [...] И са анђелским ликовима и са редовима апостола, и са блаженим духовима у слави вођена би пред човекољубиво лице Творца свога. И због премногих својих трудова нађе њега доброг и премилосрдног, и удостоји се видети превелику светлост, где су велики патријарси.³⁸

У пренебеском селу Саву сем анђела дочекују и апостоли јер је он то за Србе. За разлику од описа Симеонове смрти, гдје се приказују спољашне манифестације умирућег, код Саве је тежиште на унутрашњој пројекцији оностраног.

Сем свјетлосних симбола, у култним списима о кнезу Лазару налазимо и симболику цвијећа и дрвећа као симболе небеског обитавалишта. Непознати писац пише: „Давидовски као маслина плодовита у дому господњем процветао јеси, и као кедар ливански и као крин миомирисни“³⁹. По Раваничанину Трећем, Лазар позива у бесједи војнике да се насладе наслада, а затим аутор каже: „На Гори беседи са Богом, по Светој идући земљи у којој се угледа Бог. Уђе у обећану [земљу, о. а.] у којој и жељаше [...] Као што сунце са истока излази тако и душа преведног, тело оставивши, чисте савести сија светло“⁴⁰. Деспот Стефан за кнеза Лазара и војнике свједочи: „Зато сложено и безбројно мноштво заједно са добрим и великим господином, храбре душе и најтврђи у вери, као на лепи дворач и на опојни пир, на непријатеље се устремише и правога змаја згазише“⁴¹. Лазарева мученичка смрт и смрт војника у овим списима израсли су у мотив побједе над смрћу.

³⁶ Доментијан, *Живот Светога...*, с. 98–99.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Ibidem*, с. 223.

³⁹ Т. Јовановић, *Стара српска...*, с. 99.

⁴⁰ *Ibidem*, с. 67, 72.

⁴¹ *Списи о Косову*, прир. М. Грковић, едиција Стара српска књижевност у 24 књ., књ. 13, Београд 1993, с. 155.

Страх од смрти

Насупрот овом доживљају смрти као љепоте и – у крајњој инстанци – добра, постоји друго схватање, по нама много реалније виђење смрти, страх од непознатог. Тих нелијепих слика загробног живота пуна је преводна апокрифна литература, а има их и у оригиналној старој српској књижевности. Обични људи су стријепајели пред тим посљедњим часовима. Страшне сцене умирања налазимо код Григорија Цамблака, писца XV в.⁴², који описује како умиру грешници. Оне показују како су се свјетовна лица односила према смрти. Тема разлучивања душе од тијела, настала према минијатурама, појављује се илустрована у XIV в., управо показујући пут од одра до раја у више алегориских слика у Хиландару и Охриду⁴³. Један од српских писаца посебно се бавио овом темом.

Био је то Димитрије Кантакузин, писац XV вијека. Страшним визијама онога што га чека послје смрти у *Молитви Богородици*, пјесми од 77 строфа, он супротставља вјеру у Богородичино милосрђе. Разлог за овакав став, насупрот свим раније наведеним, није само чињеница да је Кантакузин био свјетовњак, већ и историјске околности – долазак Турака и урушавање познате слике свијета:

[...] авај какве смрти чекам мучне, авај љутог разлучења душе, авај без конца мукама ћу бити. [...] помисли горчину разлучења мучног, помисли страх и боловање тадашње [...] анђела немилостивог чекам приспеће [...] анђела огњеног немилосрдна [...] Смрт тек љута настаде и конач [...] Таман будући у таму ме одашиље ада, тамних тако ја чести ђавола, тамног узљубих стога анђела, таму тамно изабрах, таман сав бих⁴⁴.

* * *

Смрт је била мио друг средњовјековним јунацима. Љепота посљедњих часова, појава анђела, свјетлости, али и визије раја показују како слике материјалног представљају заправо и духовну љепоту и добро, који су у нераскидивом јединству. Ове сцене се увелико разликују од онога што су могли лично да виде и доживе средњовјековни људи: самртни ропац, муке, болест, која често претходи, те се управо на контрасту као основном средству гради ова слика. Код Срба најдетаљнији опис смрти и са највећим бројем аутора јесте опис смрти Св. Симеона. О његовој смрти имамо свједочанство у пет житија четири аутора. Апострофирана је смрт првог из низа Немањића – Симеона Немање јер је он свети родоначелник династије и први национални светитељ. Упркос увријеженом мишљењу, само код

⁴² Г. Цамблук не даје визију загробног свијета за ове негативне јунаке.

⁴³ С. Радојчић, „Чин бивајемо на разлученије душе од тела“ у *монуменалном сликарству 14. века*, [у:] *idem, Текстови и фреске*, Нови Сад 1965, с. 57–75.

⁴⁴ *Списи Димитрија Кантакузина и Владислава Граматика*, предговор Ј. Грковић Мејџор, едиција Стара српска књижевност у 24 књ., књ. 14, Београд 1993, с. 38–39.

њега налазимо све набројане мотиве. Већ код каснијих светитеља (јунака) увијек је понешто изостало. Од каснијих јунака се по броју аутора и дјела издаваја опис смрти кнеза Лазара. Закључујемо да се интересовање за сцену умирања модификовало средином XIV в., да би се појавом писаца лаика у XV в. појавио и негативан поглед на смрт у књижевним дјелима. Разлог су и промијењене историјске околности због пада под Турке.

Библиографија

- Averincev S. S., *Poetika ranovizantijske književnosti*, prev. D. Nedeljković i M. Momčilović, Beograd 1982.
- Bičkov V., *Vizantijska estetika, teorijski problemi*, prev. D. M. Kalezić, Beograd 1989.
- Brjančaninov Sv. Ignatije, *Enciklopedija pravoslavnog duhovnog života prema delima Svetitelja Ignatija (Brančaninova)*, Beograd 2005.
- Camlak G., *Književni rad u Srbiji*, prir. D. Petrović, Stara književnost u 24. knj., knj. 12, Beograd 1989.
- Danilo Drugi, *Životi kraljeva i arhiepiskopa srpskih, Službe*, Stara srpska književnost u 24 knj., knj. 6, Beograd 1988.
- Danilovi nastavljajući, *Danilov učenik, drugi nastavljajući Danilovog zbornika*, priredio G. M. Danijel, edicija Stara srpska književnost u 24 knj., knj. 7, Beograd 1989.
- Delimo Ž., *Greh i strah I, stvaranje osećanja krivice na Zapadu od XIV–XVIII veka*, prev. Z. Stojanović, Novi Sad 1986.
- Domentijan, *Život Svetoga Save i Život Svetoga Simeona*, edicija Stara srpska književnost u 24 knj., knj. 4, Beograd 1988.
- Jovanović T., *Stara srpska književnost – hrestomatija*, Beograd-Kragujevac 2000.
- Lazić M. M., *Estetika Domentijanovih žitija*, Podgorica 1997.
- Lestvičnik J., *Lestvica*, Linc 1997.
- Lis I., *Funkcije i promene književnih vrsta na primeru srpske srednjovekovne scene smrti – određene žitijne jedinice*, „Naučni sastanak slavista u Vukove dane” 29/2, Beograd 2000.
- Ljetopis popa Dukljanina*, Predgovor, popratni tekstovi i prev. dr S. Mijušković, edicija Stara srpska književnost u 24 knj., knj. 1, Beograd 1988.
- Marjanović Dušanić S., *Smrt i svetost*, [u:] *Privatni život u srpskim zemljama srednjega veka*, prir. S. Marjanović Dušanić i D. Popović, Beograd 2004.
- Popović D., *Srpski vladarski grob u srednjem veku*, Beograd 1992.
- Radojčić S., „Čin bivajemi na razlučenije duše od tela“ u monumentalnom slikarstvu 14. veka, [u:] *idem, Tekstovi i freske*, Novi Sad 1965.
- Radojčić S., *Hilandarska povelja Stefana Prvovenčanog i motiv raja u srpskom minijaturnom slikarstvu*, [u:] *idem, Uzori i dela starih srpskih umetnika*, Beograd 1975.
- Sava Sv., *Sabrana dela*, prir. i prev. T. Jovanović, Beograd 1998.
- Spisi Dimitrije Kantakuzin i Vladislav Gramatik*, predgovor J. Grković Mejdžor, edicija Stara srpska književnost u 24 knj., knj. 14, Beograd 1993.
- Spisi o Kosovu*, prir. M. Grković, edicija Stara srpska književnost u 24 knj., knj. 13, Beograd 1993.
- Stefan Prvovenčani, *Sabrana dela*, predgovor, prev. dela i komentari dr Lj. Juhas Georgievska, Beograd 1999.
- Teodosije, *Žitija*, prir. D. Bogdanović, današnja jezička redakcija L. Mirković, edicija Stara srpska književnost u 24 knj., knj. 5, Beograd 1988.
- Trifunović Đ., *Smrt i lepota u srpskim srednjovekovnim spisima o knezu Lazaru i Kosovskom boju*, [u:] *Grupa autora, Manastir Ravanica spomenica o šestoj stogodišnjici 1381–1981*, Beograd 1981.

The beauty of dying: A vision of heaven (the relationship with death in medieval Serbian literature)

Summary

Death presents a major topic in the medieval Serbian literature, the manner of dying being crucial for gaining eternal life. There are three stages in the schematized description of death: announcement, transition and vision of what the hero may expect in eternal life. At each stage there are images and symbols of the world beyond that present death as something pleasant and desirable. In terms of death, it is Saint Simeon as the founder of the dynasty of Nemanjici and the first national saint and Czar Lazar (Hrebeljanovic) that drew most of the attention, the former being described by four authors in five pieces of work, the latter due to his heroic end against the infidels in the Battle of Kosovo. It is not long before the three-stage scheme is disturbed in early hagiographies, with the 13th and 14th century heroes embracing death (in most cases there are saints in question), whereas it is already in the following century in poetry, for instance, that there emerge not so favourable accounts of death.

Keywords: death, aesthetics, ethics, hagiography, address

Красота умира́ния — видение ра́я (отношение к смерти в средневековой сербской литературе)

Резюме

Смерть является одной из центральных тем в средневековой сербской литературе. Ключом к обретению вечной жизни является способ умира́ния. Описание смерти схематизировано, состоит из трех частей: предупреждение, переход и видение того, что персонажа ожидает в вечной жизни. На каждом этапе появляются картины и символы потустороннего мира, на которых смерть изображена красивой и желанной. В сербской средневековой литературе внимание обращено прежде всего на смерть Св. Симеона, родоначальника династии Неманичей, первого национального святителя, а также на смерть Св. князя Лазаря, умершего в борьбе против неверующих, вместе со своими войнами. Наблюдаются отступления от установленной трехкомпонентной схемы первых житий. Герои житий и слов XIII и XIV вв. (святые) воспринимают смерть как переход в вечную жизнь, в XV в. появляются иные изображения смерти (представленные в негативном ключе), например, в поэзии.

Ключевые слова: смерть, эстетика, этика, жития, слова